

Hegedűs Rita
Beszámoló a Vallás mint társadalom? című kutatás eredményeiről

A mintegy két évvel ezelőtt elkezdett kutatásban azt a kérdést fogalmaztuk meg, hogy megragadható-e a vallásosság társadalmi funkciói közül a társadalmi integráció és az értékrendi iránymutatás különválása (ahol a társadalmi integrációs hatáson a vallás társadalmi réteghez kötő képességét és a társadalmi tőkét, illetve szubjektív jólétet növelő szerepét értettük, az értékrendi iránymutatást pedig kulturális hatásként is neveztük – tudniillik a kisebbségivé vált egyházas vallási kultúra bizonyos értelemben „szubkulturális” hatásának). A kérdésbe beletartozott az is, hogy melyik hatás mikor mutatkozik erősebbnek.

A vizsgálat tartalmazott kérdőíves adatokra támaszkodó elemzési részeket, ezek eredményei megtalálhatók két tanulmányban, valamint egy interjúkra támaszkodó kvalitatív elemzést, amelyben egy konkrét vallási közösségben néztük meg a társadalmi helyzet és a vallásosság összefüggését.

I. Az első kérdőíves adatokra támaszkodó vizsgálat eredményei¹

Az első vizsgálat célja az volt, hogy a rendelkezésemre álló néhány egyszerű mutató alapján vázlatos képet rajzoljak a társadalom egyházasan vallásos részének rétegződésben elfoglalt helyéről, társadalmi helyzetéről. Elemzésem megkezdése előtti feltételezéseim a következők voltak:

1. Az egyházasan vallásosok társadalmi helyzetének emelkedése, „elitesedése” tovább folytatódott a 2000-es években is.
2. Az előző pontból eredően: továbbra is megfigyelhető a generációs szakadék, az idősebb egyházasan vallásosok jóval alacsonyabb társadalmi státusszal jellemezhetők, mint a fiatalabbak.
3. Az egyházas csoporton belül további alcsoportok elkülönítésére lesz lehetőség, s ezek az alcsoportok társadalmi helyzet szempontjából is el fognak térni egymástól.

¹ Az elemzés megjelent: Újabb adatok a magyar „egyházas vallásosság” társadalmi megjelenéséről. In Hegedűs Rita– Révay Edit (szerk.): Úton. Tanulmányok Tomka Miklós tiszteletére. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Vallástudományi Tanszék, 283–296. old.

Adatok

Mivel az elemzés legfőbb célja az volt, hogy az egyházasan vallásos csoportról részletesebb képet nyerjünk, olyan adatbázisra volt szükségünk, ahol ez az amúgy a népességben nem túl nagy arányú csoport a több szempontú elemzéshez is elegendően nagy létszámmal van jelen. E célra a Tárki 2003. évi, havonta végzett „Omnibusz” felvétele nyolc hónapjának² adatait egyesítettem,³ majd hogy a további, hipotézistesztlő elemzés lehetőségét se zárjam ki,⁴ ebből a mintegy 8000 fős mintából vettem egy további, 50 százalékos véletlen mintát, amelynek létszáma így végül 4076 fő lett. Úgy ítélt meg, ez a minta már elég nagy ahhoz, hogy a vallásosok több szempontú elemzése megkísérelhető legyen rajta.

Következtetések

Várakozásainkat az adatok igazolták.

1. A 2000-es évek nem hoztak változást abból a szempontból, hogy nem tört meg az egyházasan vallásos csoport elitté válási folyamata, a fiatalabbak közt a lakossági minta átlagánál jóval több a magas státuszú. Ha az egykor háttérbe szorított egyházak követői számára ez örvendetesnek tűnhet is, ugyanakkor a zártabbá válás veszélyét is magában hordozza.
2. Most is kimutatható egy generációs törés, ami alatt és fölött egymással szinte homlokegyenest eltérő helyzetűek az egyházasan vallásosok: a fiatalabbak az átlag fölött, az idősebbek az alatt helyezkednek el. Ez a csoporton belüli konfliktusok veszélyét hordozza magában.
3. S végül az is megmutatkozott, hogy az egyházasan vallásos réteg nem egynemű, társadalmi helyzetében egyértelműen, s feltehetőleg vallásosságában is különböző csoportokat foglal magában. Itt kiemelendőnek tartom, hogy bár az egyházi típusú vallásosság tömbjének státuszát „lefele húzza”, az egyházaknak nem célszerű megfélelkezniük egy kevésbé látható csoportjukról: ezek a passzív, templomukat, közösségüket nem látogató, de egyházukhoz

² A január-július és szeptember haviakat. Az adatokat a Tárki térítésmentesen bocsátotta rendelkezésemre.

³ Bár e módszer ellen felhozhatók ellenérvek, szükségmegoldásként – hiszen a megfelelő mintanagyságú speciális felmérés lehetősége számomra nem volt adott – elfogadhatónak tartom, hiszen nem valószínű, hogy néhány hónapon belül lényeges változások következtek volna be az általam vizsgált kérdésekben. Használatát különösen megkönnyíti, hogy a felméréseket végig ugyanaz az intézet végezte, ugyanazokat a kérdéseket feltéve. Ráadásul az ilyen minták alkalmazása nem ritka.

⁴ Ugyanis módszertanilag kifogásolható, ha valaki ugyanazt az adathalmazt használja feltáró és elmélettesztelő elemzésre. Ilyenkor az egyik lehetséges megoldás, hogy a mintát véletlenszerűen két részre osztjuk, s az egyik részt használjuk a feltáró elemzéshez, a másikat pedig az elméletteszteléshez.

kötődő hívők. Szintén figyelemre érdemes a maguk módján egyházasok bár kicsi, de tagjainak társadalmi státuszát tekintve jelentős csoportja.

II. A második kérdőíves vizsgálat eredményei⁵

Egy 2007. szeptemberi kérdőíves felmérés adatain végeztem elemzést, ahol a különböző értelemben vallásosnak nevezhető csoportoknak egy olyan megfogható kérdésben – a kéregetőknek adott alamizsna esetében – tanúsított magatartását, illetve az ezzel kapcsolatos kérdésre adott válaszait vizsgáltam, amelyben kiütközhetnek a vallási-erkölcsi meggyőződés és a vallási csoport társadalmi közegéből, társadalmi helyéből fakadó attitűdök hatása közti különbségek.⁶ A konkrét kutatási kérdést úgy fogalmaztam meg: *mi az inkább, ami a könyöradománnyal, ezzel az emberies cselekedettel kapcsolatos viselkedést (illetve attitűdöt) nagyobb mértékben irányítja: a vallási meggyőződés, vagy a vallási közösség társadalmi kötőereje?* Tudjuk, hogy a vallásosság alighanem erősíti az ilyen értelemben vett szolidaritást,⁷ de az is sejthető, hogy bizonyos, az egyéni szintű társadalmi-demográfiai jegyeken túlmutató körülmények – egyes társadalmi csoportok körében élő elvárások, előítéletek, eltérő hagyományok, ideológiák stb., melyek a vallásos csoportok, illetve tagjaik egy részére szintén jellemzők lehetnek – éppenséggel gátolhatják. A fentiek alapján elképzelhető, hogy a vallási közösséghez jobban kötődőkön belül ismét találunk olyan csoportot, ahol a tagok inkább közösségük társadalmi-kulturális beállítódását fogják osztani a társadalmi szolidaritás eszméjéhez köthető kérdésben is, mint a kereszténységből fakadó hozzáállást. Ahogy egy korábbi vizsgálatban a protestáns–katolikus összehasonlításakor sem mondhattuk ki általános érvénnyel a vallási közösség társadalmi hatásának elsőbbségét,⁸ úgy ezt most sem vártuk. Tekintve, hogy az adakozás kérdésében nem feltételezhető

⁵ Az elemzés megjelenés alatt a következő kötetben: Császár Melinda - Rosta Gergely (szerk.) 2008: *Ami rejtve van s ami látható. Tanulmányok Gereben Ferenc 65. születésnapjára.* LOISIR a kiadó, a Pázmány társadalomtudomány sorozat 10. köteteként.

⁶ A kérdés megfogalmazásához hosszas próbálkozás után jutottunk el. Interjúzás során feltettünk többféle, a társadalmat várokozásunk szerint megosztó, de a keresztény tanítás szerint szolidáris válaszokat ígérő kérdéseket, például a cigánysággal, az alkoholistákkal, a kölcsönkérőkkel szembeni attitűdökre vonatkozóan, de az ebben rejlő problémák morális megítélése túl összetettnek bizonyult, ezért nem találtuk alkalmasnak a vallási meggyőződés és a társadalmi kötelek szembeállítására. Végül ehhez a konkrét tetteben megnyilvánuló döntéshez jutottunk el (adok vagy nem adok pénzt a hozzám fordulónak), úgy találva, hogy ha nem is morális érvek nélküli az elutasító válasz, de a bibliai irgalmassági parancs nagyobb valószínűségű a vallásosok esetében.

⁷ Ilyen eredményeket kapott pl. Kuti Éva – ő megállapítja, hogy a vallásosok a lakosság többi részénél hajlamosabbak a pénzbeli adakozásra –, és Utasi Ágnes is, aki azt találta, hogy ha gyengén is, de fennáll egy szignifikáns korreláció vallásos szervezeti tagság és a segítségnyújtás különböző fajtáit kifejező index között. (Kuti Éva 2006. *Lakossági adományok és társadalmi szolidaritás.* In: Czike Klára – Kuti Éva: *Önkéntesség, jótékonyosság, társadalmi integráció.* Budapest: Nonprofit Kutatócsoport és Önkéntes Központ Alapítvány, 73–149.; Utasi Ágnes: *A bizalom hálójá.* Budapest: Új Mandátum)

⁸ Moksony Ferenc – Hegedűs Rita 2006. *Társadalmi integráltság, kultúra, deviancia: a vallás hatása az öngyilkosságra Magyarországon.* *Szociológiai Szemle* 16. 4. 3–18.

felekezeti kulturális különbség, a mostani vizsgálatban a vallási közösség társadalmi környezetét próbáltam megragadni. Így azt vártam, hogy azok, akik olyan vallási közösségbe tartoznak, amelynek társadalmi közegében egyúttal kisebb a szolidaritás érzése, maguk is kevésbé lesznek szolidárisak, függetlenül attól, hogy éppen a vallási csoport tanainak kéne erősíteni ezt az érzést.

Adatok

Az elemzést a Medián közvélemény-kutató intézet 2007 szeptemberében készített kérdőíves felmérésének adatain végeztem. A minta 1200 fős volt, s az ország felnőtt lakosságát a főbb társadalmi-demográfiai jegyek szerint megfelelően reprezentálja.

Következtetések

A városiak közt már a vallásosság önmagában szignifikánsan növeli a szolidaritás esélyét: a valamilyen értelemben vett városi vallásosoknak másfél-kétszeres (sőt, a legutolsó csoportban majdnem két és félszeres) esélyük van arra, hogy adakozók legyenek, mint a városi nem vallásosoknak. S minél szigorúbb kritériumot alkalmazunk az egyházas vallásosságra, annál nagyobb a különbség a vallásosok javára. (Az eredményeket az 1. táblázat mutatja.)

1. táblázat: A vallásosság hatása az adakozásra. A logisztikus regresszióelemzés eredményei (városiak körében)

Modell	Változó	Esélyhányados	p-érték
1.	Magát mindig vagy legalább most hívő, vallásos embernek mondja	1,429	0,049
2.	Magát az egyház tanítása szerint vagy maga módján vallásosnak mondja	1,444	0,044
3.	Magát az egyház tanítása szerint vallásosnak mondja	1,812	0,014
4.	Legalább 2-3 hetente templomba jár	2,079	0,013
5.	Legalább hetente templomba jár	2,385	0,008

Az eredmények részben alátámasztották azt a feltételezést, hogy az adott kérdésben szembeállítható vallási meggyőződés és a vallási közösség mint társadalmi környezet hatása, hiszen a két alacsony adakozási szintű településtípuson – falun és a Budapestnél kisebb városokban – eltérő a vallásos elköteleződés hatása: míg falun jobban közelítenek a többségi

viselkedéshez, addig városban sokkal inkább eltérnek tőle a vallásosok. Az első esetben tehát mintha a vallásos csoportok közege, míg a másodikban a vallásos elköteleződés hatna jobban. A vallási közösség és vallási meggyőződés feltételezhetően szembenálló hatása mellett a vallási meggyőződés várható hatásának bizonyos körülmények közötti hiánya vagy gyengülése is megfigyelhető volt, ezt láthattuk a falusi válaszadók esetén.

Ha pusztán a vallásos hit gyakorolnák ezt a hatást, akkor nem kellene növekednie a hatásnak a közösségi elköteleződés kifejezett megléte esetén – amit itt a kérdőívünk alapján a gyakori templomba járással tudunk mérni. Márpedig az általában az egyházas hitet magukénak vallók körében (tehát azok között, akik azt mondták, az egyház tanítása szerint vallásosak) legalábbis városban jóval kevésbé van hatása ennek az elköteleződésnek, mint azok körében, akik hetente templomba járnak. A városiak körében több mint 3-szor akkora eséllyel adtak azok pénzt, akik hetente templomba járnak, mint azok, akik nem; viszont csak 1,7-szer nagyobb eséllyel azok, akik egyházasan vallásosnak mondták magukat, szemben az ezt nem állítókkal. Falun pedig egyenesen megfordul a hatás: az egyház tanítása szerint vallásosok a kontrollváltozók bevonása után is *kiseb*b eséllyel adakoznak, mint az ezt nem állítók – igaz, sem a gyakori templomba járók *ellenkező előjelű* együtthatója, sem ez nem szignifikáns. Ezek az eredményeink arra is felhívják a figyelmet, hogy a vallásosság különböző típusai nem ugyanolyan módon fejtik ki hatásukat. Feltehető, hogy az egyházzal, annak tanításával általánosságban, inkább csak irányultságban való azonosulással állunk szemben az „egyházas” vallásosság esetén, míg a gyakori templomba járással kombinálódó vallásosság egy gyakorlati, megélt, mégpedig legalább valamilyen fokon egy konkrét közösségben megélt vallásosságot jelenthet. Az előző típusú vallásosság esetén nyilvánvalóan nem lehet szó egy konkrét vallási közösség hatásáról. A vallásosság e két megjelenési formája azonban (hatását tekintve) csak bizonyos körülmények között válik el egymástól. Falu és város különbségét látva felvethető, hogy minél inkább eltér a vallási közösség kultúrája a többségi közeg kultúrájától, annál határozottabb az elkülönülés a vallásosság e két típusa között.

III. Az interjúkutatás eredményei⁹

Az interjúkkal az volt a célunk, hogy a direkt és szabványosított kérdésekkel nyerhető információknál mélyebb ismereteket szerezzünk a biztosan egyházi közösséghez tartozó hívők múltjáról, társadalmi helyzetéről és ennek hitükkel vagy azzal szükségszerűen összefüggésben álló egyes attitűdjeivel való kapcsolatáról. Előzetes feltételezésünk szerint

⁹ Mivel a kutatásnak erről a részéről még nem jelent meg összefoglalás, egy kicsit részletesebb a kifejtés.

kérdezetteink zömükben egyféle mai „keresztény középosztály”-hoz tartoznak, s ennek megfelelő életszemlélet jellemző rájuk. Ezen olyanokat értettünk, mint például konzervatív politikai beállítottság, gyerekszám kérdésében nemzeti érzelmek hangsúlyozása, extrémén sok gyerek helyességének hangoztatása. Elképzelhetőnek tartottuk azt is, hogy a vallásgyakorlat is ennek részben alárendelődve jelenik meg, nem önálló jelentőséggel bírva a kérdezettek életében; továbbá azt is, hogy megfigyelhető körökben egy olyan értelmiségi-középosztályi öntudat, „elit”-tudat, amihez egy öntudatos elitvallásosság csatlakozik.

Adatok

Hosszas mérlegelés¹⁰ és egyeztetések sora után végül egy kisméretű vallási közösség felkeresésére került sor: egy budai¹¹ katolikus kápolna hívőközösségéből verbuváltunk interjúalanyokat. Összesen 20 interjú készült, melyből 19 lett végül elemzésünk céljára használható.

A részletes interjúterv öt nagyobb kérdéskört tartalmazott:

- I. származás, családi múlt;
- II. mai család, családdal kapcsolatos elképzelések;
- III. mindennapi élet, kapcsolatok;
- IV. vallás, vallásosság;
- V. egyházi közösség

Következtetések

Az interjúk egyik meglepő tapasztalata volt, hogy bár egy bel-budai terület hívőközösségét vizsgáltuk, a válaszadók messze nem egyöntetűen voltak „keresztény középosztályi” származásúak. Bár a kérdezettek mindvégig hangsúlyozták, hogy a közösségben többségben vannak a „pedagógusok- mérnökök-orvosok”, azok között, akikkel ténylegesen beszéltünk, több volt a középszintű szellemi foglalkozást űző, sőt néhány fizikai munkát végző is akadt. A diplomások között viszont nálunk a többség tényleg pedagógus volt. Ha a még élő és vallását gyakorló házastársak foglalkozását is figyelembe vesszük, akkor a kérdezettekkel együtt már 28 főből 6 pedagógust, 3 mérnököt és 1 orvost, valamint 6 egyéb értelmiségit, 6 középszintű

¹⁰ Szándékosan budapesti helyszínt választottunk, hogy egyértelműen kiszűrhessek a túlságosan helyi jellegzetességeket. Katolikus közösséget kerestünk, mivel ez Magyarországon a domináns vallás, s ezzel is speciális hatásoktól igyekeztünk megvédeni magunkat. Kis közösséget kerestünk, hogy átláthatók legyenek a viszonyok, s nagyjából egységes legyen a közösség. Végül a konkrét hely mellett szolt több más megkereséssel szemben a megszólítottak együttműködési készsége.

¹¹ Egy olyan rész, amelyet szokványosan a „keresztény középosztály” lakóhelyének tartanak. A városrészt a válaszadók anonimitása érdekében nem nevezem meg.

szellemi dolgozót, 3 középiskolai végzettségű szakembert, 2 fizikai munkát végzőt és egy háztartásbelit találunk, összesen tehát valóban relatív többséget képez a három említett foglalkozási csoport (36%), s abszolút többséget (57%) együtt az értelmiségiek – de azért messze nem olyan elsöprő ez a többség. Ezt a képet alátámasztja az a „minifelmérés” is, amit a templomba járók közt szétosztott kérdőívünk 71 értékelhető válaszából nyertünk, eszerint ugyanis 19-en, vagyis 27%-nyian képviselték a három kiemelt, tipikus értelmiségi szakmát, s 34 főnek, vagyis az e kérdésre válaszoló 68 ember felének volt diplomája.

Minden interjúalanyunk vallásgyakorló volt, legalább hetente egyszer (vasárnap) mindnyájan templomba járnak. A döntő többség egyházián vallásosnak is mondta magát. A vallásgyakorlat és a vallási közösséghez tartozás motívumai között nem találtunk semmiféle jelet arra, hogy külső nyomás, egyféle társadalmi elvárás irányította volna kérdezetteinket. Minden kérdezett saját megélt, átgondolt vallásos hitről számolt be, nem találtuk nyomát a kiüresedett, „rituális” vallásosságnak, közös tapasztalat volt a megkérdezettek életében a hithez és ennek egyházi keretek közt történő gyakorlásához való ragaszkodás. Az egyházi vallásosság tartalmában a rendszeres imádkozás, a Biblia sűrű forgatása, az egyház tanításaiban való hit jelent meg sokszor, tehát csupa konvencionális elem, kiválasztottságtudat, másféle vagy szerényebb vallásgyakorlat elítélése nem fordult elő.

Arra a kérdésre, hogy a mi tartotta meg a különböző társadalmi és élethelyzetű embereket a vallásosságukban, kimerítő választ nyilván nem kaphatunk azok vizsgálata nélkül, akik nem maradtak meg vallásosnak a vallásos neveltetés ellenére, de az interjúk alapján a következő – egymást részben átfedő – típusok tűntek fel:

- eleven kapcsolat a vallásgyakorló nagy családdal, folyamatos együttes vallásgyakorlás
- a korban kedvezőtlennek számító származás, összetartás ezen az alapon (horthysta rendőr apa vagy nagypapa, kisiparos apa, gyáros nagybácsi)
- valamilyen keresztény közösséghez fűződő erős kapocs (KLOSZ, Regnum)
- egyházi iskola (ferencesek, Patrona)

Az interjúk egy részében ilyen konkrét motívumot sem sikerült találnunk, itt viszont szinte mindig beazonosítható volt a keresztény középosztályi származás.

Az előzővel rokon kérdés, hogy az eltérő korú és helyzetű embereket mi vitte a konkrét vizsgált vallási közösségbe, a kápolnába, hiszen láthatólag különböző helyekről és módokon csatlakoztak. A vallásosság és a közeli lakhely minden esetben előfeltétel volt, de tudni kell, hogy a közelben egy nagyobb és több kisebb katolikus templom is található. A következő gyakori típusok jelentek meg:

- közeli lakhelyre költözéskor ez tűnt fel, és itt ragadt

- barátnő ide járt, és hívta
- előző lelkész vonzereje itt marasztalta
- idősek klubja, fiatal családok társasága

Elsődlegesen a felsorolt elemek egyike sem hozható kapcsolatba valamiféle társadalmi rétegződésbeli helyzetből fakadó összetartozással, bár a társaság, a hely vonzereje nyilvánvalóan magában hordozza a társadalmi együvé tartozás érzését is.

Egyik interjúban sem került elő kifejtetten a politika – ez szándékosan nem képezte részét az interjúnak, nehogy másfelé terelje a beszélgetést –, de legalábbis az olvasott lapok és nézett-hallgatott csatornák, adók egyértelművé tették a kérdezettek jobboldali elkötelezettségét. Ez azonban más módon sehogyan (!) sem jelent meg a beszélgetésekben, tehát semmiféle érvelésben nyomát sem lehetett találni ennek.¹² Ha a politika egyáltalán szóba került, a megjegyzések az elmúlt rendszer vallásüldöző jellegére, a megélt sok félelemre, a „nem megfelelő” származásra, a titkolózásokra vonatkoztak egészen a negyvenesekig bezárólag, ez tehát egyértelműen közös tapasztalat volt.

Témáink közt fontos helyen szerepelt a család és a gyermekvállalás, többek között azért, mert úgy gondoltuk, ez konkrét kérdés annyira, hogy rajta keresztül bepillantást nyerhessünk az elvek tényleges megélésébe. Interjúalanyaink gyermekszáma viszonylag nagynak mondható (a bármikor is házasságban éltek átlaga éppen 3 gyermek volt), hiszen ez egyértelműen meghaladja a mai magyar átlagot. Ennek ellenére nyilvánvaló tehát, hogy a többség azért valamilyen módon védekezett, s ezt el is mondták az interjú során, kitüntetetten a természetes (naptár-) módszert nevezve meg. A gyermekek vállalása a legtöbbször számára nem vallási kérdésként merült fel, a megszületett gyermekek számának magyarázatául leginkább a sok gyerek iránti vágyat hozták fel érvként. Összességében tehát interjúalanyaink életében, úgy tűnik, meglehetősen egységesen voltak elvek és gyakorlat, a keresztény tanításból fakadó életpártiság egyértelműen megnyilvánul életükben.

Végül ami a vallási közösség jellegét, az itt ápolt kapcsolatokat illeti, három csoportot különböztettünk meg: a „templomban élőket” – ők azok, akik akár egyéb kapcsolatok híján, már idősek lévén más csoporthoz, társasághoz nem is tartoznak, akár elkötelezettségük, egyházi szolgálatuk okán töltik idejük zömét az adott vallási közösségben; az „elkötelezett tagokat” – az ő életükben jelentős szerepet tölt be az adott közösség, szép számmal rendelkeznek innen barátokkal vagy legalábbis jó ismerősökkel, s több szálon is kapcsolódnak a közösséghez; és végül a „az ide járókat” – számukra a kápolna egy funkcióval bír csupán: a

¹² Történt ez annak ellenére, hogy interjúkészítőim szándékosan hívó fiatalok voltak, s ennek az interjúalanyok is tudatában voltak, nem lehetett tehát szó elhallgatásról.

vasárnapi misék nagyjából fix helyszíne. Interjúalanyaink zöme az első két csoportba tartozott, legtöbben a másodikba, bár eltérő nagyságú volt az a „jelentős” szerep, amit a kápolna közössége életükben betölt. Baráti kapcsolatokat, társasági életet a legtöbben nem kizárólag, sőt sokan nem is kifejezetten a közösség tagjaival ápolnak, élnek. Itteni kapcsolataik társadalmi kapcsolataiknak van, hogy csak néhány százalékát teszik ki, de volt, aki úgy nyilatkozott, szinte teljes egészét, tehát széles a skála. A többség valahova középre tette magát ebből a szempontból. Rokonok, iskolai és munkahelyi barátok, ismerősök, más vallási körök is lényeges szerepet kapnak kérdezetteink életében. Úgy tűnik, városi, modern környezetben még egy kisebb vallási közösség sem tölti be „a” közösség szerepét a hívők életében, ennél tagoltabb az élettere a mai embernek. Ugyanakkor említésre méltó, hogy a fiatalabb gyermekek közül többen arról számoltak be, a játszótértől a közeli nagy templomban tartott egyetemi hittanig nagyjából egy nagy kört alkotnak a helyi, a városrészen élő hívők. Az idősebb hölgyek közül is többen elmondták, hogy ha egyéb helyekre is eljárnak előadásokat hallgatni, vagy akár imakörbe, ott is mindig vannak itteni ismerősök, tehát egyféle laza hálót éreznek ezekből az alkalmakból létrejönni. Valamiféle lazább „vallási társadalom” körvonalai tehát kirajzolódni látszanak.

Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy kissé leegyszerűsített, sarkított előzetes feltételezéseink nem állták meg a helyüket az adott közösség vizsgálatában. Nem találtunk olyan szoros összefüggést társadalmi hely és vallási közösség között, a „középosztályosság” semmiképpen nem dominálja a vallásosságot a vizsgált közösségben. Ugyanakkor egyféle értelmiségi dominancia, s ennek megfelelő stílus, szervezettség megfigyelhető volt. A tagságot összeköti a sok szempontból közös múlt, a közös értékrend, az átlagosnál nagyobb család, az ebből (is) fakadó szerényebb életvitel.

A kutatás eredményeiről eddig két tanulmányban és két konferencia-előadáson¹³ számoltam be, s folyamatban van az interjúkra támaszkodó elemzéseknek egy internetes kiadású kötetbe szerkesztése:

¹³ Úton. Társadalomtudományi konferencia a társadalmi változásról, Tahi, 2007. febr. 2–4. és az MSZT 2007. évi konferenciája, 2007. nov. 24–25.